



Konstantinopolis'te  
*su ve şifâ*



ROBERT G. OUSTERHOUT

**B**İZANS Konstantinopolis'inde hem tıbbî hem de mûcizevî şifâ bulma süreçleri farklı mîmârî mekânlarda gerçekleşirdi.

Bâzi şifâ mekânları çok iyi planlanmış bâzıları doğaçlama ortaya çıkmıştı. Birkaç ayazmayla (kutsal pınarla) ilgili arkeolojik buluntular olmakla birlikte Bizans hastânelerinden günümüze neredeyse hiçbir şey kalmamıştır ve iki mekân için kurumsallaşmış bir mîmârî tipolojinin olup olmadığı muğlaktır. Örneğin Aziz Artemios'un VII. yüzyıla âit mûcize anlatıları, tedâvilerin inkubasyon aracılığıyla yapıldığını ve ihtiyaç sâhiplerinin Aziz Ioannes'e ithaf edilmiş mütevâzî bir bazilika kilisede uyduğunu belirterek şifâ mekânıyla ilgili çok önemli bilgiler verir.

Birçok şifâli tedâvi, azizlerin rölüklerinden ziyâde ayazmalarla bağlantılıydı. Örneğin Blakhernai Kilisesi külliyesi mûcizevî iyileşmelerin görüldüğü bir ayazmanın yanında kurulmuş olsa gerek. Târiflerin biraz muğlak olmasına rağmen, Blakhernai Ayazması'ndaki unsurlar-suyun bulunduğu, merkezî olarak planlanmış kubbeli bir oda ve yanlarında daha küçük tâlî alanlar-bir özel hamamda veya belki bir vaftizhânede bulunabilecek özelliklere benzer. Nitekim Hagion Louma, iki işlevi birden görmüştü; çünkü imparator, burada iki kere banyo yapardı. İlkinde bedenini temizlemek için ve ardından âyin gereği üç kez burada suya batırılırdı. Dahası, metinlerde anılan görevliler şüphe uyandırır bir biçimde, balnearites (banyo yaptırıcılar), sabuncular ve yağcılar da dâhil olmak üzere, hamam görevlilerine benzer. Blakhernai külliyesinden günümüze hiçbir şey kalmadı. Bugün pınarın üzerinde sınıflandırması zor, modern bir şapel vardır.

Blakhernai gibi, Hodegon Manastırı'ndaki mûcizevî su kaynağının adının Hagion Louma olması dikkate değer. Araştırmacılar, Mangana Heksakonkosu'nun (ed. altı yapraklı yonca biçimli plan) kimliği konusunda hâlâ karar vermiş değiller; ancak topografik göstergeler manastırın bu alanda bir yerde, yâni Ayasofya'nın doğusunda, Büyük Saray'ın ve denizin yakınında bulunduğuna işâret eder. Ama manas-

tır sâdece kazıda bulunan temellerden epey sonraya âit, IX. yüzyıldan sonraki kaynaklarda görülür. En eski referanslardan biri olan IX. yüzyılda yazılmış Patria'da manastırın kurulmasından önce birçok kör insanın iyileştiği ve mûcizelerin gerçekleştiği bir şapelden söz edilir. Öte yandan, XIV. yüzyıla âit bir metin şöyle der, "Burada, bugüne kadar, kutsal ve ilâhî kilisenin kryptasında bulunan ve en saf suyun taşarak aktığı bir pınar vardır." "Kryptanın karşılığı olan (ve metaforik olarak sığınak anlamında da kullanılan) kataphyge, Silivri Kapı Balıklı Ayazması'ndaki (Zoodokhos Pege) yer altı pınarını tanımlamak için kullanılan terimin aynısıydı. Benzer şekilde, Mangana'da kazı yapanlar Heksakonkos'un bulunduğu tepenin aşağısındaki küçük bir odanın gerçek ayazma olduğunu ileri sürdüler ve Heksakonkos'u bir vaftizhâne olarak tanımladılar. Bu tespit hâlâ tartışmaya açıktır.

Farklı yapıda, henüz tanımlanmamış bir ayazma, 1997-1998 yıllarında İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından Sultanahmet'te Amiral Tadfil sokağında yapılan kazıda bulundu. Neredeyse dört metre aşağıda ve zemin mozaiklerinin hemen kuzeyinde, temellerdeki bir niş

inşâ edilmiştir. Bir metreden az genişliği ve derinliği olan bu ayazma, küçük bir beşik tonozla örtülmüştür, havuzun önünde bezemesiz mermer bir levha bulunur. Havuzun üzerindeki kemer aynası, Meryem Ana'yı önünde çocuk İsa ile duâ ederken gösteren ve boyalı alçıyla yapılmış bir tasvirle süslenmiştir. Tasvîrin çevresinde okunamayan bir yazıt bulunur. Kimliği ne olursa olsun ayazmanın, günümüze ulaşmamış daha yukarı seviyedeki bir binânın alt yapısının eklentisi olduğu açıktır. Ne önceden planlanmış ne de zengin biçimde döşenmiştir.

Kurtarıcı Philanthropos Ayazması, XVI. yüzyılda üzerine İncili Köşk'ün de inşâ edildiği deniz surlarında yer alıyordu. Ortodoks Hıristiyanlar, Topkapı Sarayı'nın içinde bulunmasına rağmen, XIX. yüzyıla kadar ayazmayı ziyaret etmeyi sürdürdü. Mekânın kimliği ayazmanın kullanımının Osmanlı döneminde de sürmesiyle belirlenmiştir. Suya deniz surlarının hem içinden hem de dışından ulaşılabilirdi görülmektedir. Köşkün payandalarının altından, merdivenlerle dikdörtgen bir havuza ulaşılır; su burada toplanır, görünüşe bakılırsa taşar ve böylece şifâ güçlerini sâhildeki kumlara taşır. Deniz surları-

Philanthropos Ayazması, çizim.





Kariye Manastırı.

nın dışındaki alan, XIV. ve XV. yüzyıllarda şifâ gücü için ziyâret edilirdi. Rus hacıların seyahat notlarında da buradan devamlı bahsedilir. Zosima, “Kilisenin altında kutsal su var ve sayısız hasta ve cüzamlı ayaklarını kuma gömerek şifâ buluyor.” der. Adı bilinmeyen bir Rus da aynı biçimde, kutsal suya yakın denizin kıyısındaki kuma hasta ayaklarını gömen kişilerin de benzer şeyler yaptığını anlatıyor ve şunları söylüyor: “Kurtçuklar bacaklarından ve bütün bedenlerinden çıktığında sağlıklarına kavuşurlardı.”

Bu alanın tam kuzeyinde kazı yapanlar Meryem Ana'nın mermer kabartma bir ikonasının kırılmış parçalarını bir sarnıçta buldular. İnce işçilikli eserde, Meryem Ana bir kâidenin üzerinde, ellerini duâ eder şekilde kaldırırken betimlenmiştir. Günümüze ulaşan tek (sağ) el, yukarıda belirtilen, ellerinden su akan Blakhernai tasvîrinin tanımlarına uyan bir biçimde delinmiştir. Kazı yapanlar, bunun aslen bir ayazmaya âit olduğunu, belki de Kurtarıcı

Philanthropos Manastırı'yla bağlantılı olduğunu iddia ediyor. Meryem Ana'nın elleri delinmiş hâlde duâ eder şekildeki pozu; Atina, Selânik, Berlin, Venedik ve Ravenna'da bulunan, bugüne kadar gelmiş çeşitli kabartmalara benzer.

Amiral Tadfil Ayazması'ndaki Meryem Ana'nın pozu da buna benzerdir; Zoodokhos Pege ikonografisi daha sonra gelişmiş olmasına rağmen aynı pozu muhâfaza eder, ancak su duâ eden Meryem Ana'nın altındaki çeşmeden akar. Aynı ikonografinin çok daha geç bir yansıması, Ohio-Cincinnati'deki Tyler Davidson Fiskiyesi'ndeki, kaldırdığı iki elinin avuçlarından su fışkıran “Suyun Dâhîsi” adlı eserde görülebilir. Bizans Konstantinopolis'i ayazmalarının en iyi belgelenmiş olanı, surların hemen dışındaki Balıklı (Pege) Kapısı'nın yakınında bulunan Zoodokhos Pege Manastırı'ndaki “kataphye”dir. Manastır binâları Osmanlı döneminde yok olsa da ayazma ziyâret edilmeye devam etti. Metinler mûcizevî ayazmanın keşfini, tahta çıkmasından önce I. Leon'a atfeder ve manastırın içinde çeşitli kiliseler bulunduğunu anlatır. İki taraftan da, mermer merdivenlerle, dört metreye yakın genişlikte olduğu söylenen bir alana kurulmuş olan ayazmaya inilir. Başka merdivenler ayazmanın üst kısmına uzanır, ayazmanın önünde, suyun dağıtıldığı oluklu bir kurna bulunur. Ayazmanın sularının sayısız mûcizevî şifâyı sağladığına inanılır. Bâzı hacılar kutsal suyla dolu şişeleri yanlarında götürmeyi tercih etmişlerdi, ama metinler birçok hastanın mekânda gecelediğini de gösterir. Hem krypta hem de büyük Ioustinianos Kilisesi inkubasyon mekânıydı ve kilise büyük bir ihtimalle, ayazmanın çevresindeki alan dolduğunda kullanılıyordu.

Mekânın tanımlarına bakılırsa kryptadaki en etkileyici unsur, Ksanthopoulos'un anlattığı, havuzun üstündeki kubbede yer alan Meryem Ana'nın mozaik tasvîridir. Bu, daha sonra Meryem Ana'nın Hayat Veren Kaynak (veya Hayat Pınarı) olarak tasvîrinin standart bir ikonografisi hâline gelecektir; büst şeklinde, yanında bâzen çocuk İsa'y-la bâzen yalnız, içinden su akan bir kurnada belki de Blakhernitissa ikonog-



Kariye Manastırı'ndan tavan ayrıntısı.

rafisinden alınmış bir tasvir. Çocuksuz daha eski bir versiyon, Kariye Manastırı'ndaki bir mezarda görülür. Ksanthopoulos şöyle yazar: Kilisenin tavanının bulunduğu kubbenin ortasında, sanatçı kendi elleriyle, göğsünden, saydam ve temiz suya benzeyen, en güzel ve ebedî çocuğun köpükler hâlinde, canlı sıçradığı hayat veren kaynağı [yâni Meryem Ana'yı] mükemmel biçimde resmetmiştir; bunu görenler, onu [kaynağı], yukarıdan aşağı sanki sessiz bir yağmur gibi, usulca su akıtan ve oradan aşağıya phialedeki suya bakan ve onun etkili olmasını (yâni mûcize yaratmasını) sağlayan, deyim yerindeyse onu istihâre eden ve verimli hâle getiren bir buluta benzetebilir.

Bu, çok canlı ve şiirsel tasviridir: ışıltılı mozaik'in suyun üzerindeki yansımaları, onu yaşam dolu bir hâle getirir ve mûcizevî gücünü sağlar. Tasvirin, suyun dalgalanmasıyla hareket ediyormuş gibi görüneceğini hayal etmek mümkündür. Hodegon ve Blakhernaide'deki

ayazmalara atfedilen mûcizevî unsurlar, zaman içinde mekânla bağlantılı önemli ikonaların –Hodegetria ve Blakhernitissa– gölgesinde kalmıştır. Bu durumun aksine, Ksanthopoulos'un metni, Balıklı'daki mozaik tasvirinin, ikonanın hayat veren unsurlarının suya ve aynı şekilde sudan ikonaya sirâyet etmesiyle, ayazmayı güçlendirdiğini belirtir. Tasvirin ikonografisi, ayazmanın sularının mûcizevî unsurlarıyla bağlantılıdır ve bunu temsil eder; çünkü Meryem Ana kaynağa özdeşleştirilmiştir. Belki de, ikisinin –tasvir ve suyun, ikona ve özün– uyum içinde çalıştığını söylemek en doğrusudur.

Su, mûcizevî şifâlarda bir araç olarak işlev gördüğünden, Bizans Konstantinopolis'inin hastânelerinde hamamın hastâne mimârîsinin standart bir özelliği ve hastaların yıkanmasının da yaygın bir tedâvi olduğunu gösterir. Erken Bizans döneminde popüler olan tıbbî metinler, hastalıkların iyileşmesinde hamamın tedâvi şekillerindeki

önemine işâret eder. Bunun bir sonucu olarak "ksenon"larda düzenli olarak, tıbbî personelin tedâvilerini banyoyla tamamlamalarına imkân veren bir hamam dâhil edilmiştir. Aziz Sampson Hastânesi'ndeki muazzam sarnıçların sağaltıcı banyoların düzenli işlemesi için gerekli olduğu görülebilir. Hastalar, durumları daha sık banyo yapmalarını gerektirmedikçe düzenli olarak haftada iki kez yıkanır. Doktorlar, asistanlar ve hademeler hastaların yıkanmasına yardımcı olurdu. Buna karşılık, manastırın râhipleri ve huzurevdekiler ayda iki kere manastırın hamamında banyo yapardı. Hastânenin manastırın ne tarafında olduğu muğlaktır, ancak Aziz Sampson Hastânesi'nde olduğu gibi, Pantokrator'un etrafındaki muazzam sarnıçlar da büyük ihtimalle manastırın hamamlarının düzenli işlemesine destek veriyordu. Hastânenin tedâvisinde kullanılan sular, mûcizevî pınarlardan değil, insan eliyle yapılmış haznelerden geliyordu.